

**ZAIF ESHITUVCHI O‘QUVCHILARDA DIALOGIK NUTQNI
RIVOJLANTIRISHNING SINFDAN TASHQARI FAOLIYATGA
ASOSLANGAN PEDAGOGIK TEXNOLOGIYASI.**

**ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ
ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ СЛАБОСЛЫШАЩИХ УЧАЩИХСЯ
НА ОСНОВЕ ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.**

**A PEDAGOGICAL TECHNOLOGY FOR DEVELOPING
DIALOGIC SPEECH IN HARD-OF-HEARING STUDENTS
THROUGH EXTRACURRICULAR ACTIVITIES.**

Teshabayeva Oygul Fazliddinovna

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti

“Surdopedagogika va maxsus pedagogikaning klinik asoslari”

kafedrasida dotsent v.b. PhD

tesabaevsamira@gmail.ru

[Tel:+998999190750](tel:+998999190750)

Annotatsiya: Maqolada zaif eshituvchi o‘quvchilarning dialogik nutqini sinfdan tashqari faoliyat orqali rivojlantirish masalasi yoritiladi. Model hayotiy muloqot vaziyatlari, juftlik va kichik guruh mashqlari, vizual tayanchlar hamda shakllantiruvchi baholashni birlashtiradi. Dialogik nutqni baholashda suhbatni boshlash, mavzuni davom ettirish, navbat almashish, aniqlashtirish va muloqotdagi uzilishni bartaraf etish ko‘rsatkichlari asoslanadi. Maqola nazariy-metodik xarakterga ega; model samaradorligi tajriba-sinov orqali tekshirilishi lozim.

Аннотация: В статье рассматривается развитие диалогической речи слабослышащих учащихся во внеурочной деятельности. Она объединяет жизненные коммуникативные ситуации, задания в парах и малых группах, визуальные опоры и формирующее оценивание. К

показателям развития диалогической речи отнесены инициирование общения, поддержание темы, смена очередности реплик, уточнение информации и восстановление коммуникации при непонимании. Статья носит теоретико-методический характер; эффективность модели требует эмпирической проверки.

Abstract: This article examines the development of dialogic speech in hard-of-hearing students through extracurricular activities. The model combines authentic communication scenarios, pair and small-group tasks, visual supports, and formative assessment. Key indicators include initiating interaction, maintaining a topic, turn-taking, requesting clarification, and repairing communication breakdowns. The article is conceptual and methodological; the model's effectiveness remains to be tested empirically.

Kalit so'zlar: zaif eshituvchi o'quvchilar, dialogik nutq, sinfdan tashqari faoliyat, kommunikativ kompetensiya, pragmatik ko'nikmalar, surdopedagogik texnologiya, vizual tayanch, kommunikativ mustaqillik, shakllantiruvchi baholash.

Ключевые слова: слабослышащие учащиеся, диалогическая речь, внеурочная деятельность, коммуникативная компетенция, прагматические навыки, сурдopedagogическая технология, визуальная опора, коммуникативная самостоятельность, формирующее оценивание.

Keywords: hard-of-hearing students, dialogic speech, extracurricular activities, communicative competence, pragmatic skills, surdopedagogical technology, visual support, communicative independence, formative assessment.

Muloqot bolaning ta'limdagi ishtiroki, ijtimoiy munosabatlarni o'rnatishi va kundalik vaziyatlarda o'z fikri, ehtiyoji hamda tanlovini ifodalashi uchun muhim shartdir. Zaif eshituvchi o'quvchilarda eshitish axborotiga kirish imkoniyatining darajasi, eshitish vositalaridan foydalanish

tajribasi, tilni o'zlashtirish tarixi, oilaviy kommunikativ muhit va ta'lim sharoitlari bir-biridan farq qilishi mumkin. Shu sababli ularning dialogik nutqini rivojlantirish bir xil mashqlar majmuasini barcha o'quvchilarga tatbiq etish bilan cheklanmasligi, individual kommunikativ profilni hisobga olgan holda rejalashtirilishi lozim. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni ta'lim olish huquqi, ta'lim turlari hamda inklyuziv ta'limning umumiy huquqiy asoslarini belgilaydi. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni va ixtisoslashtirilgan ta'lim tashkilotlari faoliyatini tartibga soluvchi hujjatlarni tasdiqlagan. 2026-yilda taqdim etilgan yangilangan Milliy o'quv dasturi kompetensiyaviy yondashuv, inklyuziya va ta'lim mazmunining barcha o'quvchilar uchun ochiqqligini ta'kidlaydi. Mazkur hujjatlar dialogik nutqni faqat til mashqi emas, balki o'quvchining ishtiroki, mustaqilligi va ijtimoiy aloqalari bilan bog'liq ta'lim natijasi sifatida ko'rish uchun kontekst yaratadi.

Dialogik nutq o'quvchining sherik bilan ma'no almashishi va suhbatni birgalikda boshqarishida namoyon bo'ladi. O'quvchi alohida gapni to'g'ri tuzishi mumkin, biroq suhbatni o'zi boshlash, noaniq ma'lumotni aniqlashtirish yoki sherikning kutilmagan javobiga moslashishda qiynalishi ehtimoldan xoli emas. Aksincha, ayrim o'quvchilar vizual yoki yozma tayanchdan foydalangan holda mazmunli muloqotda faol qatnashishi mumkin. Shuning uchun dialogik nutqning natijasini faqat talaffuz, gap uzunligi yoki grammatik to'g'rilik bilan o'lchash yetarli emas; pragmatik moslik, o'zaro ta'sir va kommunikativ mustaqillik ham baholanishi zarur. Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlar mavjudligini e'tirof etish muhim. A. V. Demina zaif eshituvchi o'quvchilar dialogik nutqini sinfdan tashqari faoliyatda shakllantirish masalasini alohida ko'rib chiqqan. Demak, mazkur maqola mavzuni ilgari o'rganilmagan deb e'lon qilmaydi. Uning vazifasi — mavjud nazariy dalillarni O'zbekistonning normativ-ta'limiy konteksti bilan

bog'lash, dialogik nutqni kuzatiladigan tarkibiy ko'rsatkichlarga ajratish va sinfdan tashqari faoliyat uchun bosqichli, moslashtiriladigan modelni taklif etishdir.

Dialogik nutqni rivojlantirishda ijtimoiy-madaniy yondashuv muloqotning o'zini o'rganish vositasi va rivojlanish muhiti sifatida talqin qiladi. Graham, Kurz va Batamula kar bolalar ta'limida kattalar, tengdoshlar va atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirning ahamiyatini Vigotskiy qarashlari bilan bog'lab tahlil qilgan. Ushbu nuqtayi nazar sinfdan tashqari faoliyatning ahamiyatini tushuntirishga yordam beradi: o'quvchi dialog qoidalarini tayyor iborani yod olishdan tashqari, umumiy maqsadni hal etish, kelishish, rejalashtirish va sherik fikriga munosabat bildirish jarayonida o'zlashtiradi. Toe, Paatsch va Szarkowski eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar va o'smirlarda pragmatik ko'nikmalarni baholashga doir tizimli sharhida 67 ta ishni aniqlab, ulardagi chek-listlardan foydalanishni alohida tahlil qilgan. Sharh pragmatik ko'nikmalarni baholash vositasini tanlashda uning nazariy asosi, o'lchaydigan ko'nikmalari, yosh diapazoni, ma'lumot manbasi va psixometrik xususiyatlarini ko'rib chiqish muhimligini ta'kidlaydi. Bu xulosa mahalliy amaliyot uchun ham metodologik ogohlantirishdir: o'qituvchi ishlab chiqqan kuzatuv jadvali foydali ish quroli bo'lishi mumkin, ammo tekshirilmasdan turib standartlashtirilgan diagnostik test sifatida taqdim etilmasligi kerak. Bongioletti, Doble va Purcellning 2024-yildagi ko'lamli sharhi zaif eshituvchi va og'zaki tilni egallayotgan bolalarda kundalik suhbat va pragmatik ko'nikmalarni o'rganishga bag'ishlangan 36 ta maqolani qamrab oladi. Mualliflar suhbatdagi qiyinchiliklar ayrim bolalarda eshitish texnologiyalari va og'zaki til rivojiga qaramay saqlanishi mumkinligini, tadqiqotlarda esa namuna hajmi, ishtirokchilar xususiyatlari va metodologik qat'iylik bo'yicha sezilarli farqlar borligini qayd etadi. Bu natija dialogik nutqni alohida tekshirish va umumiy til ko'nikmasiga qarab taxmin qilmaslik zarurligini asoslaydi. Unda multimodal va texnologik muloqot,

moslashtirilgan pedagogika, akustik muhit, o'quvchi agentligi, tengdoshlar hamkorligi va o'qituvchi kompetensiyasi o'zaro bog'liq yo'nalishlar sifatida ajratilgan. Ushbu sharh taklif etilayotgan texnologiyada kommunikatsiya vositasini tanlashni faqat o'qituvchining qulayligi bilan emas, o'quvchining axborotga kirishi va faol ishtiroki bilan bog'lash kerakligini ko'rsatadi. Holcomb, Dostal va Wolbers karlar ta'limi sinflaridagi o'qituvchi kommunikatsiyasini qiyosiy o'rgangan. Mazkur yo'nalish pedagogning muloqot usulini fon shovqini, vizual kirish, o'quvchilarning navbat bilan fikr bildirishi va tushunarli ko'rsatmalar kabi shartlardan ajratib bo'lmashligini ko'rsatadigan dalillar qatoriga kiradi. Taklif etilgan modelda shu sababli pedagogning o'zi ham kommunikativ muhitni tashkil etuvchi faol ishtirokchi sifatida qoraladi.

Mahalliy til-ta'lim kontekstiga yaqin tadqiqot sifatida Mirzayunusova o'zbek maktablarida dialogik nutqni o'rgatish usullarini muhokama qilib, rol va kommunikativ maqsadga asoslangan vaziyatlarning ahamiyatini ko'rsatadi. Bu ish bevosita surdopedagogik guruh bilan cheklanmasa-da, o'zbek tilidagi tabiiy muloqot vaziyatlarini loyihalash uchun metodik asos bo'la oladi. O'zbekiston sharoitida esa vaziyatlar o'quvchining yoshiga, til tajribasiga, maktab va mahalla hayotiga, oilada ishlatiladigan kommunikatsiya usullariga muvofiq tanlanishi lozim.

Adabiyotlar tahlili uchta xulosaga olib keladi. Birinchidan, dialogik kompetensiya tarkibida grammatik tuzilish bilan bir qatorda pragmatik va o'zaro ta'sir ko'nikmalari mavjud. Ikkinchidan, vizual kirish, o'qituvchi strategiyasi va tengdoshlar bilan mazmunli hamkorlik muloqot uchun shart-sharoit yaratadi, biroq barcha o'quvchilar uchun bitta kommunikatsiya usulini oldindan belgilash to'g'ri emas. Uchinchidan, mavjud manbalar O'zbekiston maktablari uchun taklif qilinayotgan aynan ushbu bosqichli sinfdan tashqari modelning samaradorligini tasdiqlamaydi; buning uchun alohida mahalliy empirik tekshiruv talab qilinadi. Manbalarni tanlashda uch turdagi

materiallarga ustuvorlik berildi: O‘zbekiston ta’limiga oid amaldagi normativ hujjatlar; dialogik nutq, pragmatika, kommunikativ ishtirok yoki tilga qaratilgan pedagogik aralashuvlarni bevosita yorituvchi taqrizdan o‘tgan ilmiy ishlar; sinfdan tashqari muloqotga metodik jihatdan mos keladigan o‘zbek tilidagi dialogik nutq metodikasi bo‘yicha maqola. Ilmiy nashrlarning bibliografik ma’lumotlari nashriyot sahifalari, DOI yozuvlari yoki rasmiy ilmiy platformalar orqali solishtirildi. Bu maqsadli narrativ tahlil bo‘lib, PRISMA protokoli asosida o‘tkazilgan to‘liq tizimli sharh emas.

Qo‘llangan metodlar: (1) normativ-huquqiy tahlil — ta’lim olish, inklyuziv yondashuv va alohida ta’lim ehtiyojlarini hisobga olishga doir talablarni mavzu bilan bog‘lash; (2) qiyosiy tahlil — dialogik/pragmatik kompetensiyani izohlovchi manbalardagi umumiy yo‘nalishlar va cheklovlarni aniqlash; (3) tushunchalarni operatsionallashtirish — umumiy “dialogik nutq” tushunchasini bevosita kuzatish mumkin bo‘lgan amallarga ajratish; (4) pedagogik modellashtirish — maqsad, tamoyillar, bosqichlar, usullar va shakllantiruvchi baholashni yagona tizimga birlashtirish. Model uchun asosiy birlik “kommunikativ amal” deb belgilandi. Kommunikativ amal — o‘quvchining real yoki ta’limiy vaziyatda muloqot maqsadiga erishish uchun bajarayotgan, sherik tomonidan kuzatilishi mumkin bo‘lgan harakatidir. Bunga salomlashib suhbatni boshlash, savol berish, sherikning gapi bilan bog‘liq fikr aytish, mavzuga aloqador savol kiritish, tushunmagan joyini aniqlashtirish yoki uzilgan muloqotni tiklash kiradi. Bunday operatsionallashtirish mashg‘ulot maqsadini “nutqini yaxshilash” kabi umumiy ifodadan kuzatiladigan va qayd qilinadigan vazifaga o‘tkazishga xizmat qiladi.

Kommunikatsiya vositasini tanlashda eshitish darajasi o‘zi yagona mezon bo‘la olmaydi. O‘quvchining eshitish apparati yoki koxlear implantdan foydalanishi, og‘zaki til tajribasi, yozma tilni tushunishi, imo-ishora yoki qo‘shimcha kommunikatsiya vositalaridan foydalanishi, shuningdek suhbat

vaziyatidagi shovqin va vizual kirish imkoniyatlari inobatga olinadi. Texnologiyaning maqsadi barcha bolalardan bir xil og‘zaki shaklni talab qilish emas, balki har bir o‘quvchining mavjud kommunikativ resurslari orqali suhbatga faol, mazmunli va tobora mustaqil kirishini ta‘minlashdir. Tanlangan manbalar tahlili va pedagogik modellashirish natijasida sinfdan tashqari dialogik faoliyatni besh o‘zaro bog‘langan bosqichda tashkil etish modeli taklif qilindi. Bosqichlar qat‘iy, qaytmas chiziqli ketma-ketlik emas. Pedagog kuzatuv ma‘lumotlariga asoslanib, zarur bo‘lsa, o‘quvchini oldingi tayanch bosqichiga qaytarishi, topshiriq murakkabligini kamaytirishi yoki kommunikativ vositalarini o‘zgartirishi mumkin. Bunda modelning markazida o‘quvchining muloqotga kirishishi va mazmunni birgalikda qurishi turadi.

1-jadval. Sinfdan tashqari dialogik nutqni rivojlantirishning bosqichli modeli

Bosqich	Maqsad	Asosiy vositalar	Kutiladigan kuzatuv belgisi
1. Diagnostik -kuzatuv	Mavjud ko‘nikma, qiziqish va kommunikatsiya qulayligini aniqlash.	Erkin suhbat, juftlikdagi tanish vazifa, o‘qituvchi kuzatuvi.	Boshlang‘ich profil va 1–2 individual maqsad.
2. Motivatsio n-vaziyatli	Muloqotga tabiiy ehtiyoj va xavfsiz muhit yaratish.	Hayotiy syujet, rollar, vizual reja va tushunarli qoidalar.	O‘quvchi vazifaga kirishadi va maqsadni anglaydi.
3. Yo‘naltiril gan dialog	Yangi dialogik amallarni model	Dialog namunasi, savol qoliplari, rol almashish, tayanch kartalari.	Amal yordam yoki tayanch bilan bajariladi.

Bosqich	Maqsad	Asosiy vositalar	Kutiladigan kuzatuv belgisi
	va tayanchlar orqali o'rgatish.		
4. Mustaqil amaliyot	Ko'nikmani yangi sherik yoki yangi vaziyatda qo'llash.	Juftlik/guruh loyihasi, muammo yechish, vaziyatli o'yin.	Mustaqillik va moslashuvchanlikning ortishi kuzatiladi.
5. Refleksiya va kuzatuv	O'zaro muloqot natijasini tahlil qilib, keyingi maqsadni belgilash.	O'zini baholash, kuzatuv varaqasi, qisqa fikr-mulohaza.	Keyingi mashg'ulot uchun individual qadam belgilanadi.

Texnologiyaning umumiy maqsadi — o'quvchining maktab, tengdoshlar guruhi va kundalik hayotdagi muloqotda faol, mazmunan mos va imkon qadar mustaqil ishtirokini kengaytirish. Maqsadni faqat og'zaki javoblar soniga tenglashtirish yetarli emas. Ayrim vaziyatlarda samarali muloqot og'zaki nutq, yozma so'z, imo-ishora, labdan o'qish, rasm yoki aralash kommunikatsiya orqali yuz berishi mumkin. O'quvchining afzal ko'rgan yoki eng samarali aloqa usuli dialogga kirishish imkoniyatini beradigan pedagogik resurs sifatida qabul qilinadi.

Birinchi tamoyil — kommunikativ maqsadning aniqligi. Mashg'ulotdan oldin o'quvchi nima uchun muloqot qilishi kerakligi aniq bo'lishi lozim: kerakli buyumni topish, guruh ishida vazifalarni taqsimlash, ekskursiya rejasini kelishish yoki sherikdan ma'lumot olish. Maqsad bo'lmasa, dialog tayyor gaplarni navbat bilan aytishga aylanib qolishi mumkin. Ikkinchi

tamoyil — bosqichli ko‘mak. Pedagog dastlab namuna va tayanchlar beradi, keyinchalik esa ularni o‘quvchining mustaqilligi ortishi bilan kamaytiradi. Uchinchi tamoyil — multimodal tushunarlilik: ko‘rsatma, vaziyat, so‘z va rol vizual, yozma yoki boshqa qulay shaklda ochiq ko‘rsatiladi.

To‘rtinchi tamoyil — real o‘zaro bog‘liqlik. Juftlik topshirig‘ida ikkala ishtirokchi ham sherigida bo‘lmagan axborotga ega bo‘lishi yoki umumiy natijaga o‘z hissasini qo‘shishi kerak. Beshinchi tamoyil — individualizatsiya va kommunikativ tanlov. O‘quvchining yoshiga, til darajasiga, charchashiga, eshitish vositalaridan foydalanishiga va muloqot afzalligiga qarab sharoit moslashtiriladi. Oltinchi tamoyil — umumlashtirish: o‘rgatilgan ko‘nikma bir faoliyat turi bilan cheklanmay, boshqa sherik va vaziyatlarda ham qo‘llanishi tekshiriladi.

Pedagogik shartlar orasida akustik va vizual qulaylik alohida ahamiyatga ega. Shovqinni kamaytirish, ishtirokchilarning bir-birini ko‘rishiga imkon beradigan joylashuv, navbat almashishning tushunarli tashkil etilishi, ko‘rsatmalarning qisqa va aniq berilishi, zarur bo‘lsa kalit so‘zlar yoki yozma ko‘rsatmalardan foydalanish dialogga kirishishni yengillashtiradi. Pedagog bir vaqtning o‘zida gapirish, doskaga qarab yozish va yuzini o‘quvchidan burish orqali kommunikativ axborotni kamaytirib qo‘ymasligi kerak. Guruhda esa barcha ishtirokchilarning navbati va fikr bildirish imkoniyati rejalashtiriladi.

O‘quvchining xatosiga munosabat ham texnologiyaning muhim shartidir. Har bir grammatik yoki talaffuz xatosini muloqotning o‘rtasida to‘xtatib tuzatish o‘quvchining tashabbusini pasaytirishi mumkin. Pedagog avvalo ma’no almashishning davom etishiga ko‘maklashadi; til shakliga oid maqsadli fikr-mulohaza esa vazifa maqsadiga mos va o‘quvchi uchun tushunarli paytda beriladi. Muloqot uzilganda o‘quvchini ayblash o‘rniga, “Boshqacha aytib ko‘r”, “Qaysi qismini aniqlashtiramiz?”, “Yana bir marta ko‘rsatib bera olasanmi?” kabi tuzatish strategiyalari o‘rgatiladi. Sinfdan

tashqari faoliyat doirasida to‘garak, kitobxonlik klubi, maktab tadbiri, ijtimoiy-maishiy ko‘nikmalar mashg‘uloti, ekskursiyaga tayyorgarlik va ijodiy loyiha dialogik nutqni vaziyat ichida mashq qilish uchun imkon yaratadi. Bunday faoliyatning afzalligi — o‘quvchi muloqotga sinfdagi javob berish majburiyati uchungina emas, biror ishni birgalikda bajarish uchun kirishadi. Biroq mashg‘ulotning nomi o‘zi bilan samarani ta‘minlamaydi: dialogik maqsad, o‘quvchilarning teng ishtiroki va pedagogik kuzatuv oldindan ko‘zda tutilishi kerak.

“Ma‘lumotni top” topshirig‘ida har bir juftlik a‘zosi turli rasmlar, belgilar yoki jadval bo‘laklarini oladi. Yakuniy yechimga kelish uchun ular bir-biridan savol so‘rashlari va yetishmayotgan ma‘lumotni aniqlashtirishlari zarur. Dastlab savol qoliplari (“Qayerda joylashgan?”, “Qaysi biri kerak?”, “To‘g‘ri tushundimmi?”) beriladi; keyin tayanchlar asta-sekin kamaytiriladi. Pedagog faqat javobning to‘g‘riligini emas, savol tashabbusi, navbat almashish va tushunmovchilikni aniqlashtirish usullarini ham qayd etadi.

“Vaziyatli do‘kon” yoki “Kutubxonada” o‘yinida o‘quvchilar xaridor va sotuvchi, kitobxon va kutubxonachi rollariga kiradi. Vazifa faqat tayyor dialogni takrorlash emas, balki tanlov qilish, qo‘shimcha ma‘lumot so‘rash, iltimos bildirish, rad etish yoki muqobil taklif berishdan iborat bo‘ladi. Masalan, kerakli mahsulot bo‘lmasa, o‘quvchi “Buning o‘rniga nimani tavsiya qilasiz?” kabi muqobil kommunikativ amalni ishlatishi mumkin. Rasmlar, yozma narxlar, ibora kartalari yoki boshqa kommunikatsiya tayanchlari o‘quvchining ehtiyojiga qarab beriladi.

“Birgalikdagi loyiha”da kichik guruh maktab tadbiri, sinf burchagi yoki sayohat rejasini ishlab chiqadi. Har bir o‘quvchi muayyan rolni bajaradi, masalan, material tanlash, vaqtni kelishish yoki vazifalarni taqsimlash. Bu vazifa fikr bildirish, qo‘shilish yoki muloyim norozilik bildirish, sabab keltirish, kelishuvga erishish va sherikning fikriga javob qaytarishni mashq

qildiradi. Pedagog guruhdagi ijtimoiy mavqelar bir o'quvchining barcha vazifalarni bajarib qo'yishiga olib kelmasligini kuzatadi.

“Tushunmovchilikni tuzat” topshirig'ida pedagog yoki sherik ko'rsatmani ataylab noaniq ifodalaydi, o'quvchi esa ma'lumotni aniqlashtirish yoki qayta so'rash strategiyasidan foydalanadi. Ushbu mashq xatoni topish o'yiniga emas, muloqotda tushunmaslik tabiiy holat bo'lishi va uni xavfsiz tarzda tuzatish mumkinligini o'rgatishga qaratiladi. O'quvchilarga “Takrorlab yuborasizmi?”, “Qaysi birini nazarda tutdingiz?”, “Men to'g'ri tushungan bo'lsam...” kabi kommunikativ qoliplar taklif etilishi mumkin.

Topshiriqlarni tanlashda yosh va kontekst mosligi saqlanadi. Kichik yoshdagi o'quvchilar uchun ko'rgazmali tanlov, qisqa rol va bevosita maqsad ustuvor bo'lsa, katta yoshdagi o'quvchilar bilan qiziqishlar, raqamli xavfsizlik, bo'sh vaqt, transport, sog'lom turmush yoki kasbga yo'naltirishga doir vaziyatlar muhokama qilinishi mumkin. Mavzular o'quvchining haqiqiy tajribasiga yaqin va kamsitmaydigan bo'lishi kerak. Baholash maqsadi o'quvchilarni bir-biri bilan reyting asosida taqqoslash emas, balki har bir o'quvchining kommunikativ rivojlanish yo'lini ko'rish, foydali tayanchlarni aniqlash va keyingi pedagogik qadamni rejalashtirishdir. Buning uchun bir xil yoki mazmunan o'xshash vaziyatlarda takroriy kuzatuv olib borish, mustaqil bajarilgan amallar bilan pedagog ko'magida bajarilgan amallarni farqlash va kuzatuvni qisqa tavsif bilan to'ldirish maqsadga muvofiq.

Tavsiya etilayotgan indikatorlar uchta darajada qayd etilishi mumkin: 0 — amal kuzatuv vaziyatida namoyon bo'lmadi yoki vazifa o'quvchi uchun mos bo'lmagan; 1 — amal model, eslatma yoki vizual/yozma tayanch bilan bajarildi; 2 — amal vaziyatga mos ravishda mustaqil bajarildi. “Namoyon bo'lmadi” holati ko'nikma yo'qligini avtomatik anglatmaydi: vaziyatning tushunarligi, sherik bilan tanishlik, motivatsiya va kommunikatsiya imkoniyati ham hisobga olinadi. Shuning uchun raqamlar pedagogik qaror uchun dalillardan biri, yakuniy tashxis emas.

2-jadval. Dialogik ko‘nikmalarni kuzatish uchun qisqa indikatorlar

Indikator	Kuzatiladigan amal	Soddalashtirilgan qayd mezonlari
Suhbatni boshlash va davom ettirish	Tashabbus ko‘rsatish; mavzuga aloqador fikr yoki savol kiritish.	0 — namoyon bo‘lmadi; 1 — tayanch bilan; 2 — mustaqil.
Javob va navbat almashish	Sherik fikriga mazmunan mos javob berish; navbatni kutish va uzatish.	0 — namoyon bo‘lmadi; 1 — eslatma bilan; 2 — mustaqil.
Savol va aniqlashtirish	Yetishmayotgan axborotni so‘rash; tushunmovchilikni aniqlashtirish yoki tuzatish.	0 — namoyon bo‘lmadi; 1 — qolip/tayanch bilan; 2 — mustaqil.
Vaziyatga moslik va kommunikativ tanlov	Muloqot maqsadiga mos ibora, vosita yoki strategiyani tanlash; ehtiyojini bildirish.	0 — ko‘mak zarur; 1 — cheklangan tayanch bilan; 2 — mos va mustaqil.

Ushbu jadval muallif tomonidan taklif etilgan ishchi kuzatuv vositasidir, standartlashtirilgan test emas. Unda normativ yosh me‘yorlari, diagnostik chegara ballari yoki psixometrik ko‘rsatkichlar belgilanmagan. Uni tadqiqot vositasi sifatida ishlatishdan oldin surdopedagoglar ekspertizasi, mazmuniy validlikni muhokama qilish, ikki mustaqil kuzatuvchining baholari o‘rtasidagi moslikni tekshirish va kichik sinov o‘tkazish talab etiladi.

Shakllantiruvchi baholashda o‘quvchining o‘zini baholashi ham qo‘llanishi mumkin. Mashg‘ulot yakunida u “Bugun qaysi vaziyatda savol berdim?”, “Qachon sherigimni tushunmadim va nima qildim?”, “Keyingi

safar nimani mustaqil bajaraman?” kabi savollarga og‘zaki, yozma, rasmi yoki boshqa mos shaklda javob beradi. Bunday refleksiya o‘quvchining kommunikativ agentligini qo‘llab-quvvatlaydi va maqsadni faqat o‘qituvchi belgilaydigan jarayon bo‘lib qolishining oldini oladi. Taklif etilgan texnologiyaning asosiy jihatida dialogik nutqni tayyor matnni yodlash yoki grammatik shakllarni alohida mashq qilish bilan tenglashtirmasligidir. Modelda til shakli, kommunikativ maqsad, sherik bilan o‘zaro ta’sir va mustaqillik bir-biriga bog‘langan. Bu yondashuv Toe va hammualliflarining pragmatik ko‘nikmalarni alohida baholash zarurligi haqidagi xulosalari bilan mos keladi, shuningdek Bongioletti va hammualliflar aniqlagan kundalik suhbat qiyinchiliklariga pedagogik javob berish imkonini beradi.

Model sinfdan tashqari faoliyatga alohida e’tibor qaratadi, chunki bunda o‘quvchilar ko‘pincha umumiy vazifa, qiziqish yoki ijtimoiy rol asosida muloqot qiladi. Biroq “sinfdan tashqari” degan belgi avtomatik ravishda tabiiy yoki samarali muloqotni kafolatlamaydi. Agar rollar o‘quvchi uchun ma’nosiz bo‘lsa, barcha savollarni pedagog bersa yoki bitta bola guruhdagi barcha qarorlarni qabul qilsa, dialogik rivojlanish imkoniyati cheklanadi. Shu bois topshiriqning kommunikativ zarurati va ishtirokchilar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik texnologiyaning muhim mezonidir.

2025-yilgi meta-tahlil maqsadli til aralashuvlari natijalari ijobiy bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatsa-da, u asosan lug‘at, grammatika va narrativ kabi mazmuniy til ko‘nikmalarini ko‘rib chiqqan hamda kiritilgan tadqiqotlarda metodologik cheklovlar mavjudligini ham qayd etgan. Shu sababli ushbu natija taklif qilingan sinfdan tashqari dialogik model uchun bilvosita nazariy dalil hisoblanadi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri samaradorlik isboti emas. Xuddi shuningdek, 2026-yilgi kommunikatsiya strategiyalari sharhidagi multimodal kirish, tengdoshlar hamkorligi va pedagog moslashuvchanligi yo‘nalishlari modelning ayrim tarkibiy qismlarini asoslaydi, ammo O‘zbekiston

maktablarida aynan shu model sinovdan o'tgan degan xulosaga asos bermaydi.

Modelni O'zbekiston sharoitida amaliy sinashda qatnashchilarning yoshi, sinfi, til tajribasi, kommunikatsiya vositalari va yordamchi texnologiyalardan foydalanishi aniq tavsiflanishi; boshlang'ich va yakuniy kuzatuvlar taqqoslanadigan vaziyatlarda o'tkazilishi; ball qo'yish qoidalari oldindan belgilanishi lozim. Imkoniyat bo'lsa, mustaqil ikkinchi baholovchi, ota-ona yoki boshqa pedagog ma'lumotlari bilan solishtirish, taqqoslash guruhi yoki bosqichli joriy etish dizaynidan foydalanish tavsiya etiladi. Natijani faqat mashg'ulot ichida emas, boshqa suhbatdosh va kundalik vaziyatga ko'chishi bo'yicha ham kuzatish kerak. Tadqiqotda ota-onaning xabardor roziligi, o'quvchining ishtiroki, shaxsiy ma'lumotlarning maxfiyligi va bolaning psixologik xavfsizligi ta'minlanishi zarur. Maqolaning asosiy cheklovi — modelning maktab sharoitida empirik tekshirilmagani va tanlangan manbalar maqsadli narrativ tahlil bilan chegaralanganidir; shu bois O'zbek tilida dialogik nutqni baholashga oid mahalliy validatsiyalangan vositalar va hududiy amaliyot bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

Tanlangan normativ va ilmiy manbalar tahlili dialogik nutqni rivojlantirishda lingvistik aniqlik bilan bir qatorda pragmatik ko'nikmalar, kommunikativ tashabbus, navbat almashish, sherik fikriga javob berish va tushunmovchilikni tuzatish qobiliyatlarini ham hisobga olish lozimligini ko'rsatadi. Sinfdan tashqari faoliyat o'quvchiga muloqot uchun real sabab yaratishi mumkin, ammo uning pedagogik qiymati aniq kommunikativ maqsad, sheriklarning teng ishtiroki, tushunarli kommunikatsiya va maqsadli kuzatuv bilan ta'minlanadi.

Maqolada diagnostik-kuzatuv, motivatsion-vaziyatli tayyorgarlik, yo'naltirilgan dialog, mustaqil kommunikativ amaliyot va refleksiv baholash bosqichlarini birlashtiruvchi besh bosqichli pedagogik texnologiya taklif qilindi. Modelning metodik o'ziga xosligi bosqichlarni individual

kommunikativ maqsadlar, multimodal tayanchlar, tayanchni bosqichma-bosqich kamaytirish va ko'nikmani yangi vaziyatga ko'chirish bilan uzviy bog'lashdan iborat. Bu yangilik ilmiy-amaliy model sifatida taklif etilmoqda; uning samaradorligi keyingi empirik tadqiqot bilan aniqlashtirilishi zarur. Amaliyotchi surdopedagog va tarbiyachilarga quyidagilar tavsiya etiladi: har bir mashg'ulot uchun 1–2 aniq dialogik amalni belgilash; vaziyatni o'quvchi uchun mazmunli va yoshiga mos tanlash; zarur vizual, yozma yoki boshqa kommunikatsiya tayanchlarini taqdim etish; o'quvchilarning o'zaro navbat almashishini ta'minlash; muloqot uzilishini tuzatish iboralarini mashq qildirish; natijani muntazam va individual mezonlar orqali kuzatish; o'quvchining afzal ko'rgan kommunikatsiya usulini hurmat qilish. Keyingi tadqiqot yo'nalishi sifatida modelni ixtisoslashtirilgan va inklyuziv ta'lim muassasalarida pilot tarzda sinash, mezonlar bo'yicha baholovchilararo moslikni tekshirish, boshlang'ich va yakuniy ko'rsatkichlarni qiyoslash hamda o'rgatilgan ko'nikmalarning yangi suhbatdosh va kundalik vaziyatlarga ko'chishini o'rganish maqsadga muvofiq. Faqat shunday ma'lumotlar to'plangan va tahlil qilinganidan keyingina texnologiyaning samaradorligi haqida asoslangan empirik xulosa chiqarish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Демина А.В. Некоторые аспекты работы по формированию диалогической речи слабослышащих учащихся во внеурочной деятельности // Ученые записки Орловского государственного университета. 2019. № 1(82). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-aspekty-raboty-po-formirovaniyu-dialogicheskoy-rechi-slaboslyshaschihi-uchaschihsya-vo-vneurochnoy-deyatelnosti-1>.
2. Toe D., Paatsch L., Szarkowski A. Assessing Pragmatic Skills Using Checklists with Children who are Deaf and Hard of Hearing: A Systematic

Review // The Journal of Deaf Studies and Deaf Education. 2019. Vol. 24, No. 3. P. 189–200. DOI: <https://doi.org/10.1093/deafed/enz004>.

3. Bongioletti J., Doble M., Purcell A. Conversation and pragmatics in children who are hard-of-hearing: a scoping review // The Journal of Deaf Studies and Deaf Education. 2024. Vol. 29, No. 4. P. 456–466. DOI: <https://doi.org/10.1093/deafed/ena011>.

4. Kholov, O., Sattorov, O., Nurmamatov, A., Teshabayeva, O., Sharipova, M., Romanova, S., & Niyozova, N. (2025). Psychological narratives and community engagement in aquatic conservation. *International Journal of Aquatic Research and Environmental Studies*, 5(2), 817-827. <http://injoere.com/index.php/injoere/article/view/287>